

РОЗБУДОВА ПОЛІТЕХНІЧНОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ У 30-і РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

При написанні статті автор переслідував мету висвітлення переходу української школи у тридцятих роках до предметної системи навчання, яка мала стати базисною основою побудови нової політехнічної школи. Вона передбачала озброєння підростаючого покоління системою теоретичних знань, достатніх для продовження навчання у вищих навчальних закладах та формування практичних навичок і вмінь, необхідних для швидкого опанування робітничими професіями. Це зумовлювалося завданнями розбудови держави у 30-ті роки ХХ століття.

Ключові слова: система навчання, предметне навчання, політехнічна школа, теоретичні знання.

При написанні данної статті автор преследовал цель освещения перехода украинской школы в тридцатых годах к предметной системе обучения, которая стала базисным основанием построения новой политехнической школы. Она предусматривала вооружение подрастающего поколения системой теоретических знаний, достаточных для продолжения обучения в высших учебных заведениях и формирования практических навыков и умений, необходимых для быстрого овладения рабочими профессиями. Это исходило из заданий построения государства в 30-е годы ХХ столетия.

Ключевые слова: система обучения, предметное обучение, политехническая школа, теоретические знания.

Writing this article the author aimed to illuminate the transition of the Ukrainian school in thirties to the subject system of education, wish had become the basis of creation of a new polytechnic school. It foresaw the younger generation's arming with the system at theoretical knowledge sufficient enough for continuation of studying in higher educational establishments and forming practical habits and skills necessary for a quick mastering working trades. It followed from the state-building tasks in thirties of the ХХ century.

Key words: system of education, subject of teaching, polytechnic school, teoretical knowledge.

Відтворення цілісної картини розвитку української системи освіти 30-х років ХХ століття найтісніше пов'язане з подоланням ідеологічних упереджень і штампів, що збереглися в історико-педагогічній науці. Цей період розвитку української системи освіти вирізняється апробацією нових підходів до організації та здійснення навчально-виховного процесу, деякими з них варто послуговуватися й нині.

Розкриттю окремих аспектів практичної розробки основних підходів до розбудови системи освіти певною мірою сприяють дисертації сучасних науковців, присвячені вивченню історії української освіти (О. Бистрицької, Н. Дем'яненко, Т. Довженко, В. Коваленка, З. Палюх, Н. Рудницької, Н. Ротар, В. Шарпатога). Глибокий аналіз освітнього процесу в українській школі означеного періоду здійснено О. Сухомлинською у праці «Нариси з історії українського шкільництва (1905–1933)», соціально-політичні основи функціонування української школи у 20–30-і роки ХХ століття висвітлено в роботах О. Дубасенюк, М. Левківського, О. Любара та інших.

Проте зауважимо, що науковцями не проаналізовано погляди тогочасних вітчизняних дослідників щодо основоположання розбудови політехнічної системи освіти 30-х років ХХ століття з урахуванням проблеми застосування методів навчання.

Метою статті є: 1) розкрити зв'язок між розвитком держави й розвитком системи освіти у 30-х роках ХХ століття; 2) визначити шляхи створення політехнічної школи; 3) окреслити етапи її побудови; 4) проаналізувати її головні завдання; 5) уточнити риси; 6) дослідити проблему застосування методів навчання школярів.

Влада в Україні у 30-і роки ХХ століття розуміла необхідність піднесення на якісно новий рівень шкільної освіти. На це було спрямовано політику держави, її моральні й матеріальні ресурси. Так, у «Постанові ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу» від 05. 09. 1931 р., ухвалі ЦК ВКП(б) від 25. 08. 1932 р. «Про методи викладання в політехнічній школі» було висунуто завдання нагальної перебудови школи на базі політехнізму поступом школи шляхом «...взаємозв'язку шкільного навчання з продуктивною працею і громадською роботою» [11, с. 1].

Своїм завданням така школа повинна була мати: а) надати учням основи наукових знань; б) ознайомити теоретично і практично з усіма головними галузями виробництва; в) широко розгорнути сітку майстерень і робочих кімнат; г) прикріпити кожна школу до підприємств, радгоспів, МТС і колгоспів [11, с. 3].

Методичне забезпечення нової політехнічної школи було покладено на Академію наук та інститут інструкторів «...для постійної практичної допомоги вчителю у його повсякденній роботі» [11, с. 4].

Політехнічність виражала і розташування дисциплін, і засвоєння основ знань науки, і водночас нові, зокрема, властиві українській школі тридцятих років ознаки політехнізму як засобу підготовки всебічно розвинених, ознайомих теоретично й практично з усіма галузями виробництва будівників соціалістичного суспільства. Створювалася нова освітня система, яка увійшла до української історії як політехнічна система організації педагогічного процесу [1, с. 31]. Науковці намагалися визначити шляхи становлення політехнічної школи, основні завдання, кадрове і, найголовніше для нас, методичне розв'язання, поетапного і

цілеспрямованого процесу побудови політехнічної школи.

Основні проблеми побудови політехнічної школи в Україні висвітлено у працях народного комісара освіти М. Скрипника, науковців Р. Баруна, П. Бурганського, А. Ганжія, Т. Гарбуза, Ю. Гудвіла, О. Залужного, П. Канцелярського, О. Карпенка, О. Мойсеєнка, В. Помагайби, В. Павловського, І. Розанова, Г. Сабадаша, Д. Скуратівського, О. Слуцької.

У цей період розвивалася педологія, яскравим представником якої був О. Залужний. Розглядаючи доцільність запровадження політехнічної школи, важливими засадами готовності учнів до засвоєння політехнічних знань уважав: підготовку рухових диференціювань, що відбувалася в дитячих іграх; формування навичок із самообслуговування, які корелювали із навичками політехнізму; добір іграшок, що сприяли політехнічному навчанню і допомагали розвиткові чітких диференційованих рухів; ознайомлення з найпростішими знаряддями домашнього вжитку та властивостями деяких матеріалів; виготовлення речей повсякденного вжитку, що визначалися навчальними, а не виробничими завданнями (в 7–10 років); після 10-ти років – поступове розгортання процесу політехнічного навчання [5, с. 91]. До найголовніших елементів політехнізму О. Залужний відносив: політехнічні навички і вміння; політехнічні знання; трудові установки. Політехнічні вміння охоплювали: вміння користуватися, починаючи з найпростіших, інструментами; вміння робити дрібний ремонт і виготовляти найпростіші речі з найпоширеніших матеріалів; вміння працювати на найпростіших механізмах; вміння керувати основними механізмами; вміння виконувати нескладний монтаж; вміння виконувати рисунок і предмет за ним; вміння виготовляти модель, прилад за певним завданням. Головними навичками О. Залужний бачив: заощадження й урахування часу, матеріалу; вдосконалення певних предметів; звичку організовувати простір та особисте обладнання; звичку дотримуватися режиму праці й відпочинку; звичку дотримуватися правші безпеки; догляд за фізичним станом [5, с. 93]. Політехнічні знання включали: знання технології матеріалів; технологічних інструментів; різних виробництв; принципів будови основних машин; головних галузей виробництва; завдань народного господарства.

Нова школа вимагала нових визначальних документів, що активно розроблялися школою. Основними засадами або шляхами побудови програм та організації педагогічного процесу в політехнічній школі (за М. Скрипником) були: 1) рішучий поворот до політехнічної школи, заперечення «старої вербальної схоластичної школи»; 2) формування в учнів такої системи знань, що робили з них освічених людей, які володіли загальноосвітнім і політехнічним мінімумом, знаннями про електрику, її застосування в промисловості, про план електрифікації, про заводи, радгоспи, електростанцію, основи агрономії [14, с. 35]; 3) засудження проєктного методу навчання як методу вузького практицизму, діляцтва, безперспективності, індивідуалізму; відхилення комплексної системи навчання як такої, що вела до спрощення й змішування знань з основ наук [14, с. 36]; 4) відхилення і комплексної, і старої предметної системи буржуазної школи, які відривали учня від «завдань виробничої праці, суспільної діяльності», вважалися гальмом на шляху розвитку нової школи [14, с. 37]; 5) застосування нових активних методів навчання як засобу боротьби зі старою школою; 6) надання особливого значення методиці навчання і її створенню [14, с. 38]; 7) відкидання програм НКО 1931 року, що апелювали до комплексності; апеляція до системного вивчення кожної дисципліни. Як бачимо, влада повністю взяла на себе функції методологічного обґрунтування та визначення шляхів подальшого розвитку системи освіти, часто лише через ідеологічні, а не методичні аспекти, відкидаючи цінний західноєвропейський досвід.

Поглиблювали розуміння розбудови нової школи П. Бурганський, Ю. Гудвіл, вважаючи, що одним із шляхів запровадження політехнічної школи було створення нових програм. Вони виходили з того, що складовою частиною виховання ставало політехнічне навчання, яке мало дати учням основи наук, ознайомити з теорією й практикою головних галузей виробництва, запровадити тісний зв'язок навчання з продуктивною працею [2, с. 47]. Передбачалося навчання за програмами для учнів I і II концентру: I концентр запровадив вивчення рідної мови, математики, природознавства, суспільствознавства, навчальну виробничу працю, художнє виховання і фізкультури, географії, історії [14, с. 39]; II концентр повинен був забезпечувати точно окреслене коло систематизованих знань із фізики, математики, біології, рідної мови, географії, хімії, історії, суспільствознавства [14, с. 40]. П. Бурганський наголошував, що вчитель повинен був використовувати такі методи, які б дали найкращі наслідки, беручи в основу постанову ЦК ВКП(б) від 25 серпня 1932 року [2, с. 104].

В. Павловський визначав основні етапи розвитку політехнічної школи на Україні й наголошував, що навчання у трудовій школі повинно носити політехнічний характер, весь процес навчання мав проводитися за трудовим методом [9, с. 44]. Дослідник підтримував ідею поєднання навчання з виробничою працею, ознайомлення в теорії й на практиці з основними галузями виробництва, наукове пізнання основних виробничих процесів та озброєння уміннями володіти основними інструментами сучасної праці [9, с. 52].

Завдання, на думку Ю. Гудвіла, які ставила перед школою «Постанова ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу», полягали в тому, щоб: більш тісно взаємодіяти вищій і загальноосвітній школі у справі підвищення якості роботи останньої, аби мати основні практичні критерії для її удосконалення; підняти на вищий рівень методичну техніку вчителя, забезпечити застосування у масовій школі перевірених експериментально методів. Уважав, що проблема вдосконалення методів навчання – це проблема подальшого піднесення якості шкільної роботи [4, с. 22 – 23].

Основними рисами політехнічної школи, які розглядали М. Скрипник, В. Павловський, Д. Скуратівський, О. Карпенко, вважалися такі: а) побудова педагогічного процесу на засадах діалектичного матеріалізму; б) його спрямованість на організацію виховного впливу пролетаріату на «непролетарські прошарки населення»; в) настанова педагогічного процесу на завдання підготовки і виховання всебічно розвинених, ініціативних і діяльних будівників майбутнього; г) поєднання навчання з виробничим процесом; д) навчання за програмами, що забезпечують набуття систематизованих знань з окремих дисциплін [14, с. 38];

е) теоретичне і практичне знайомство із загальними науковими принципами усіх виробничих процесів; є) сполучення виробничої праці з відповідно поставленим фізичним вихованням й інтелектуальним розвитком [9, с. 54]; ж) нові активні методи соціалізації та використання методів зарубіжної педагогіки, як методико-теоретичних засобів; з) утілення в життя «...організації педагогічного процесу на засадах чіткої систематичної плановості та обліку, ліквідації знеосібки в усіх її проявах, доведення до кожного учня та боротьба за цілковите виконання програм» [17, с. 64].

Дослідники тридцятих років головними гранями політехнічного навчання вважали: вміння правильно виконувати різні операції з інструментами, механізмами як важливого елементу піднесення культури праці; вміння сполучати міцні знання із трудовими навичками; формування організованості, надзвичайно важливої для правильно організації трудового процесу [12, с. 69]; виховання організованості в роботі; культуру трудових і технічних здібностей; широкий спектр знань техніки та особливостей громадського будівництва; розвиток вмінь правильно проводити «робітні» операції [12, с. 70].

Питання про методи політехнічної школи ставили М. Скрипник – народний комісар освіти УРСР, науковці Т. Гарбуз, П. Канцелярський, О. Мойсеєнко, В. Павловський, В. Помагайба, Г. Сабадаш, Д. Скуратівський.

У доповіді на IV Всеукраїнському з'їзді наукових робітників від 21. 10. 1931 р. М. Скрипник наголошував на важливості методичного забезпечення в роботі нової школи, надаючи цьому питанню державної ваги. Він стверджував, що питання методики педагогіки стало одним з питань техніки реконструкції важливішої сили суспільства – людини [16, с. 10]. Нарком освіти вважав, що нова політехнічна школа повинна застосовувати нові методи навчання, що сприяли б вихованню ініціативних та діяльних людей, і випробовування цих нових методів навчання бачив першим завданням політехнічної школи і педагогіки [16, с. 13 – 14].

П. Канцелярський убачав у «Постанові ЦК ВКП(б) про початкову і середню школу» від 5. 09. 1931 р. програму будівництва нової школи з принципово іншим змістом і цілеспрямованістю, із новою свідомою дисципліною, з новими методами навчання, з новою, політехнічною системою організації педагогічного процесу [6, с. 45].

Д. Скуратівський уважав, що педагогічна система повинна була мати: 1) мету; 2) методологію; 3) методи. Мета – «...виховати ініціативних та діяльних учасників соціалістичного будівництва» [17, с. 63]. Методологія – єдина вірна – це методологія діалектичного матеріалізму [17, с. 64]. В. Помагайба в методи навчання розрізняв: 1) метод як принцип, тобто основну ідею, що була керівною, яка визначала основний сенс, напрямок, організацію, саморух навчального процесу, наскрізь просякала нею; 2) метод як прийом, тобто сукупність певних заходів, за якими реалізувався невеликий відрізок педагогічного процесу (частина уроку, конкретне завдання) за принципами даного методу; 3) метод, як систему, тобто сукупність певних заходів, стосовно природи даного методу в реалізації певної теми. Вчений уважав, що потрібно негайно реалізовувати директиву про застосування різних методів навчання в залежності від предмету, розділу, теми, групи, обладнання, умов праці тощо. Вчитель повинен був «...систематично, послідовно подавати дисципліну, привчаючи дітей до роботи над книжкою, до різного роду самостійних письмових робіт, до роботи в кабінеті, лабораторії, навчальній майстерні, широко застосовуючи методи демонстрації, досвідів, прикладів, екскурсій, практикуючи різні завдання в міру опанування певного курсу знань, розв'язання завдань і вправ, виготовлення моделей, робота в лабораторіях, збирання гербаріїв, використання пришкольних ділянок на навчальні цілі тощо), відповідно до властивостей віку учнів [10, с. 93 – 94]». У цьому полягало дійсно діалектичне, науково вірне розв'язання питання про методи навчання в початковій і середній школі.

В. Помагайба визначав шляхи формування системи методів політехнічної школи; стверджував, що, потрібно скеровувати зусилля на логічне опанування навчальним процесом в усіх його зв'язках і опосередкуваннях, урахування вікових особливостей дітей; на усвідомлення учнями практичного життєвого значення в засвоєнні тих чи тих знань чи навичок: відкидання голого тренування, механічних вправ, логічної та технічної муштри; на досконале засвоєння лише визначених програмою знань і навичок, що дійсно утворюють основи даної науки; переробку методичних прийомів старих методик, які обов'язково потрібно надавати на новому змісті [10, с. 90]. Педагог уважав, що ділянка педагогіки, яка визначала методи навчання в політехнічній школі, була найменше розробленою, але набула на сучасному етапі актуального значення. У галузі розробки методів навчання надавали значущості завданням: 1) вивчати й узагальнювати досвід, що його набули практики школи; 2) розробляти й популяризувати методи навчання з урахуванням постанов ЦК про початкову й середню школу; 3) опрацювати методики окремих дисциплін і різних видів навчально-виховної праці; 4) проаналізувати методологічні засади дотеперішніх методик, визначити правильні шляхи побудови нових методик для потреб політехнічної школи; 5) організувати винахідництво у царині педагогічної техніки; 6) розробити науково обґрунтовану термінологію методів навчання; 7) підсилити вивчення й перероблення закордонного досвіду в справах педагогічної техніки; 8) удосконалити програми з педагогіки щодо методів навчання і раціоналізувати методичне озброєння студентів педагогічних закладів [10, с. 101].

Як основу визначення нових методів педагогічної праці В. Павловський убачав у єдності навчально-виховного процесу, теорії і практики школи, виробничо-продуктивної праці [8, с. 58].

До речі, В. Сабадаш наголошував, що вчителі недостатньо реалізували у своїй практиці настанови ЦКВКП(б) від 25. 08. 1932 р. про методи викладання в політехнічній школі. Дослідник констатував переважання в школі словесних методів викладання, нарікав, що недостатньо використовувались демонстрації дослідів і приладів, наочність у викладанні, екскурсії, робота учнів у кабінетах, лабораторіях тощо. Не приділялося достатньої уваги перевірці виконаних завдань [13, с. 55].

Зауважимо, що Д. Скуратівський визнавав: «значна частина метод нових активних запозичена з буржуазної педагогіки – лабораторна, дослідна, екскурсійна, комплексна». Вважав можливим вироблення

нових методів політехнічної школи за умови урахування досвіду використання комплексного методу [17, с. 68].

О. Мойсеєнко розумів важливість методичного озброєння вчителя для виконання Постанови ЦК ВКП(б) про початкову й середню школу. Питання досконалого володіння учительськими масами технікою педагогічного процесу називав центральним питанням роботи школи [7, с. 74]. Педагог дійшов висновку, що вчителі часто нехтували наочністю, не привчали учнів до ретельної роботи з підручниками, на низькому рівні залишалася самостійна робота дітей. Тому перед методичними шкільними комісіями постали питання: а) надавати постійну методичну допомогу молодому вчителю; б) застосовувати наочні методи навчання, більш ретельно їх продумуючи; в) особливої уваги надати самостійній роботі учнів: розробити питання самостійної роботи; г) приділяти увагу вправам, тренажам у класі; д) підняти організацію, виконання і контроль за домашніми роботами учнів; е) контролювати, організувати роботу з книжкою [7, с. 79].

Т. Гарбуз стверджував, що «фабрика-завод виводить дітей із штучних умов школи, безпосередньо зв'язує їх із соціально-виробничими завданнями, а не лише вузько технічними...» [3, с. 23]. Він убачав зв'язок школи з підприємством у: а) проведенні громадсько-політичної роботи школи на підприємстві; б) проведенні організаційних екскурсій на підприємства; в) організації безпосередньої праці на підприємстві [3, с. 25]. Наголошував, що методика виробничого навчання могла бути вироблена за умови об'єднання педагогічних вимог шкіл із виробничо-технічними підприємства [3, с. 27].

Підводячи підсумки роботи за 1932–33 навчальні роки, В. Павловський робить висновок про те, що дійсно була проведена величезна робота в напрямі повороту школи до політехнізації, метою якої було: забезпечення систематичного і ґрунтовного засвоєння учнями «основ наук» й ознайомлення їх в теорії й на практиці з усіма головними галузями виробництва, щоб підготувати свідомих і активних діячів, що поєднують теорію з практикою й опановують техніку [9, с. 59].

Із дослідженого матеріалу можна зробити висновок, що тогочасна влада повністю перебрала на себе функції методологічного обґрунтування та визначення шляхів подальшого розвитку системи освіти, часто лише через ідеологічні, а не методичні аспекти відкидаючи цінний західноєвропейський досвід. Новими пріоритетами було навчання за програмами, які забезпечували набуття систематизованих знань із окремих дисциплін, поєднання навчання з виробничим процесом та навчання з вихованням.

Нова школа називалася трудовою, відповідно до вимог навчання в ній мало яскраво політехнічний характер, весь процес навчання здійснювався за трудовим методом. Важливим уважалося, що проблема вдосконалення методів навчання – це проблема подальшого піднесення якості шкільної роботи. Українцям необхідно було підняти на вищий рівень методичну техніку вчителя, забезпечити застосування в масовій школі експериментально перевічених методів. Політехнічна школа повинна застосовувати нові методи навчання, що сприяли б вихованню ініціативних та діяльних людей, і випробовування цих нових методів навчання ставало першим завданням політехнічної школи й педагогіки.

Література

1. Барун Р. Реконструкція країни й перебудова школи / Р. Барун, П. Канцелярський // Політехнічна школа. – 1932. – № 2. – С. 28 – 31.
2. Бурганський П. Програма з суспільствознавства для політехнічної школи / П. Бурганський // Комуністична освіта. – 1932. – № 10. – С. 102 – 104.
3. Гарбуз Т. На шляхах до політехнізації школи / Т. Гарбуз // Радянська освіта. – 1931. – № 2. – С. 22 – 30.
4. Гудвіл Ю. Постанова ЦК ВКП(б) про початкову й середню школу і завдання педосвіти / Ю. Гудвіл // Комуністична освіта. – 1931. – № 9. – С. 21 – 23.
5. Залужний О. Педагогічні засади політехнізму / О. Залужний // Комуністична освіта. – 1936. – № 7. – С. 87–94.
6. Канцелярський П. Організацію педагогічного процесу на більшовицькі рейки / П. Канцелярський // Комуністична освіта. – 1931. – № 10/12. – С. 42–47.
7. Мойсеєнко О. До питання про методичне озброєння вчителя / О. Мойсеєнко // Комуністична освіта. – 1934. – № 2/3. – С. 74–79.
8. Павловський В. До питання про завдання і зміст дидактики / В. Павловський // Комуністична освіта. – 1931. – № 5/6. – С. 57–60.
9. Павловський В. Основні етапи розвитку політехнічної школи на Україні / В. Павловський // Комуністична освіта. – 1932. – № 10. – С. 44–61.
10. Помагайба В. Методи навчання в світлі постанов ЦК ВКП(б) і КП(б)У про початкову й середню школу / В. Помагайба // Комуністична освіта. – 1932. – № 10. – С. 82–102.
11. Постанова ЦК ВКП(б) про початкову й середню школу // Комуністична освіта. – 1931. – № 7/8. – С. 1–7.
12. Розанов І. До педагогіки політехнічного виховання / І. Розанов // Комуністична освіта. – 1936. – № 7. – С. 67–87.
13. Сабадаш Г. Рішуче боротися за опанування методики та техніки викладання / Г. Сабадаш // Комуністична освіта. – 1933. – № 8. – С. 47–56.
14. Скрипник М. Основні засади побудови програм та організації педагогічного процесу в семирічній політехнічній школі (Затверджено 10. XII. 1931р. наркомом освіти) / М. Скрипник // Комуністична освіта. – 1931. – № 10/12. – С. 34–41.
15. Скрипник М. За перебудову роботи школи / М. Скрипник // Комуністична освіта. – 1931. – № 9. – С. 8–24.
16. Скрипник М. Завдання наукового фронту в світлі рішень ЦК ВКП(б) про початкову й середню школу / М. Скрипник // Комуністична освіта. – 1931. – № 10/12. – С. 9–33.
17. Скуратівський Д. Проти «комплексної і словесно-предметової системи». За політехнічну систему навчання / Д. Скуратівський // Комуністична освіта. – 1932. – № 6/7. – С. 56–66.